

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-11-87-72>

УДК 397

Пиж'янова Н.В.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ЕВОЛЮЦІЯ ПІСЕННОГО ТА МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ЦЕНТРАЛЬНОЇ УКРАЇНИ ДОБИ ПАЛЕОЛІТУ

Анотація. У статті зазначається, що дослідження мистецтва на етапі виникнення набуває особливого значення, оскільки дозволяє прослідкувати напрями еволюції, регіональні особливості, ідентифікувати сукупність факторів, які виступили каталізаторами окремих його видів. Метою статті є дослідження окремих аспектів процесу еволюції пісенного та музичного мистецтва Центральної України доби палеоліту. Зазначено, що проблематиці мистецтва доби палеоліту присвячено наукові праці вітчизняних та зарубіжних дослідників у яких розглядається широке коло питань, пов'язаних із еволюцією музики, пісенного виконавства та музичних інструментів, виникнення символізму. Грунтуючись на результатах сучасних досліджень вказується, що анатомічні зміни людини уможливили акцентування на окремих звукових одиницях та здійснення контролю за інтонацією. Знахідки предметів образотворчої та музичної культури у поселеннях епохи пізнього палеоліту вказують на наявність вільного часу для їх конструювання та виготовлення. Результати сучасних археологічних досліджень дозволяють датувати період виникнення інструментальної музики близько 48000-50000 років тому.

Ключові слова: палеоліт, музичне мистецтво, інструментальна музика, анатомічні зміни, ритуальні танці.

Pyzhianova Nataliia

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

EVOLUTION OF SONG AND MUSIC ART OF CENTRAL UKRAINE IN THE PALEOLITHIC ERA

Summary. The article notes that the study of art at the stage of emergence is of particular importance because it allows us to trace the directions of evolution, regional features, to identify a set of factors that have catalyzed some of its species. The aim of the article is to study some aspects of the process of evolution of song and music art of Central Ukraine in the Paleolithic era. It is noted that the problems of Paleolithic art are devoted to scientific works of domestic and foreign researchers, which address a wide range of issues related to the evolution of music, song performance and musical instruments, the emergence of symbolism and others. The development of musical art is directly related not only to the formation of new interpersonal relationships, but also to the evolution of man himself, the transformation of the structure of his individual organs. Necessary prerequisites for sound production are anatomical changes in the human body. Based on the results of modern research, it is indicated that anatomical changes have made it possible to emphasize individual sound units and control intonation. This significantly affects the vocal characteristics of the voice. Finds of objects of art and musical culture in the settlements of the late Paleolithic era indicate the availability of free time for their design and manufacture. In addition, it requires planning and organizing the process of making instruments. The results of modern archaeological research allow us to date the period of origin of instrumental music about 48000-50000 years ago. This conclusion is based on a study of archaeological research, including monuments from the cave Divje Babe I (Slovenia). The article presents the results of reproducing the sound of the percussion group of instruments found in the parking lot of the Paleolithic era near the village Mizyn (Ukraine). Comparative analysis with similar instruments and samples of cave painting, allowed to put forward a hypothesis about the musical accompaniment of ritual (proto-shamanic) dances. The author did not find evidence of the emergence of the Paleolithic calendar rituals and the connection of rituals with the seasons.

Keywords: paleolithic, music art, instrumental music, anatomical changes, ritual dances.

Постановка проблеми. Мистецтво є невід'ємною складовою сучасного суспільства. Більше того, починаючи від найдавніших часів зародження, різні його прояви стали частиною повсякденного життя людини. Дослідження мистецтва на етапі виникнення набуває особливого значення, оскільки дозволяє прослідкувати напрями еволюції, регіональні особливості, ідентифікувати сукупність факторів, які виступили каталізаторами окремих його видів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці мистецтва доби палеоліту присвячено наукові праці вітчизняних та зарубіжних дослідників.

У статті [1] зазначається, що музика та мова є загальнолюдськими елементами з великою кількістю культурно-специфічних форм. Автором розкриваються питання еволюції музики, пісенного виконав-

ства та музичних інструментів. Використовуючи результати археологічних досліджень, автор аналізує різні наукові підходи до визначення періоду виникнення пісні та інструментальної музики.

Проблематиці виникнення символізму, поведінкових моделей неандертальців, археологічних підтверджень виникнення музичних традицій присвячена стаття [2]. Автори вказують на складність формування обґрунтованих висновків, оскільки багато мистецьких форм, таких як танок, пісня, музика, не були збережені на матеріальних пам'ятках. Так, зокрема, відсутність системи нотації зумовлювала усну передачу при- близної звуковисотності та ритму.

Питання гендерних аспектів мистецтва палеоліту розглядається у науковій праці [3]. Результати досліджень колективу авторів розкривають роль жінок у мистецтві палеоліту.

Аналізу п'яти основних гіпотез еволюції процесу навчання вокалу присвячена стаття колективу авторів [4]. Результати досліджень дозволили встановити, що гіпотези статевого відбору та обміну інформації є найбільш обґрунтованими. Вказується, що зростання складності вокалізації є важливим ефектом процесу навчання вокалу.

Серед вітчизняних вчених дослідженню історичних аспектів розвитку мистецтва присвячено праці О. Скопцової [5] та А. Іваницького [6].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Додаткового вивчення та узагальнення потребують результати археологічних досліджень мистецтва доби палеоліту Центральної України.

Метою статті є дослідження окремих аспектів процесу еволюції пісенного та музичного мистецтва Центральної України доби палеоліту.

Виклад основного матеріалу. Розвиток музичного мистецтва безпосередньо пов'язаний не лише із формуванням нових міжлюдських взаємовідносин, а й з еволюцією самої людини, трансформацією будови окремих її органів.

Необхідними передумовами для звукоутворення є анатомічні зміни у організмі людини. Так, у [8, с. 350] зазначається, що керування процесом дихання дозволило відтворювати довгі фрази на одному видиху, які чередувалися із вдихом по завершенню мовлення. Крім того, анатомічні зміни уможливили акцентування на окремих звукових одиницях та здійснення контролю за інтонацією. У даному процесі беруть участь м'язи, які інтегровані з когнітивними факторами [8, с. 350].

Вищезазначені зміни могли виникнути у представників *Homo ergaster* або ранніх *Homo erectus* у період близько 1,6 млн років тому. Розвиток мовленнєвого апарату тривав й у наступні періоди еволюції людини. Так, у [8] обґрунтовується, що сучасні люди (як колись й *Neanderthals*) мають більш розширений грудний відділ у порівнянні з *Homo ergaster*.

У свою чергу, в науковій праці [1, с. 196] зазначається, що посилення контролю за диханням є більш важливим при співі, ніж при мовленні. Зазначене свідчить на користь гіпотези про те, що пісня виникла до або одночасно із мовою людини [1, с. 196].

У контексті даного періоду А. Іваницький зазначає: «Формується примітивна мова звуко-кінетичного типу, де не лише звук, але й тілесні рухи допомагали передавати зміст. Мова мала, насамперед, спонукальний характер (погрози, вимога, прохання тощо) – ті ж самі прості, майже фізіологічні реакції, які спостерігаються в глосах тварин» [6, с. 19–20].

Антрополог Р. Данбар [9] висловив припущення, що збільшення кількості людей, які спільно проживали, вимагало формування системи комунікацій й цю роль виконували складні голосові обміни.

Мистецтво палеоліту розглядається нами безвідносно конкретного виду роду *Homo*.

У контексті розгляду становлення мовлення зацікавленість викликали дослідження антропологів Р. МакКарті та Ф. Лібермана [10], які засвідчили нерозвиненість голосового апарату неандертальців. Це означає, що неандертальці не могли розмовляти у сучасному розумінні, а спроможні були лише відтворювати певні звуки.

Згідно теорії Р. МакКарті, у мові неандертальця були відсутні окремі голосні, що властиві мові сучасних людей. Не зважаючи на те, що у неандертальців був мовний ген FOXP2 (аналогічний сучасній людині) дослідження доводять, що сам мовний апарат займав проміжне місце між шампанзе та людиною. Результати реконструкції [10] засвідчили, що лише у археологічних зразків людини віком 50 000 років простежується мовленнєвий апарат аналогічний до того, який має сучасна людина.

Вищезазначене засвідчує, що неандертальці не володіли елементарними техніками співу у сучасному розумінні.

Таблиця 1
Конструктивні особливості музики

Конструктивна особливість (характеристика)	Мова	Вроджені звуки
Складність	Так	Ні
Генеративність	Так	Ні
Ізохронізм	Ні	Ні
Перенесення контексту	Так	-
Перформативний контекст	Ні	Ні
Повторюваність (репертуар)	Ні	Ні

Джерело: складено на основі [1, С.178]

Дані табл.1 презентують відмінні та спільні характеристики музики, мови та вроджених звуків людини. Зазначена інформація дозволяє краще зрозуміти процес еволюції співу.

Археологічні пам'ятки кроманьйонців епохи раннього палеоліту на території України знайдено у Закарпатті (с. Королево), Донецькій та Житомирських областях. Епоха пізнього палеоліту представлена в Україні 500 поселеннями з чітким групуванням у етнокультурні зони [11]. Знахідки предметів образотворчої та музичної культури у поселеннях епохи пізнього палеоліту вказують на наявність вільного часу для їх конструювання та виготовлення. Крім того, це потребує планування та організації процесу виготовлення інструментів. Результати сучасних археологічних досліджень дозволяють датувати період виникнення інструментальної музики близько 48000-50000 років тому. Так, музичний інструмент (флейта) з Divje Babe I Cave (Словенія) був створений приблизно 50000 років назад й пов'язується з неандертальцями [12].

У С. Мізин [13] знайдено ансамбль ударних інструментів доби пізнього палеоліту, який складається з кісток мамонта, пофарбованих чорною фарбою, на стоянці поблизу села Молодово – флейту, виготовлену з кістки оленя.

Використовуючи сучасну класифікацію музичних інструментів О. Соболяк [14] відніс їх до групи ударних з невизначеною висотою звучання. Кількість осіб, які одночасно використовували зазначені інструменти могла складати не менше 6-7 осіб.

На думку О. Соболяка [14], інструменти використовувалися під час ігрових церемоній.

На нашу думку, останнє твердження є достатньо дискусійним, оскільки аналіз зразків печерного живопису, наприклад, з печери Chauvet (Фран-

ція), дозволяє висунути гіпотезу про музичний супровід ритуальних (протошаманських) танців.

Підтвердження вищезазначеного ми знаходимо в діяльності оркестру під керівництвом В. Колокольнікова [14, с. 236; 15], який відтворив звучання ударної групи інструментів, знайдених на стоянці епохи палеоліту поблизу с. Мізин. Результати відтворення засвідчили, що звучання не відповідає гучній динаміці. Пізньо-палеолітичне поселення Межиріч (с. Межиріч, Черкаської обл.) також презентує череп мамонта, прикрашений складним геометричним візерунком. Його ретельне обстеження показало, що цей череп, як і фрагмент черепу з мізинського ударного комплексу, використовувався як ударний інструмент типу барабана [15], а його звучання також не відповідає гучній динаміці.

Враховуючи те, що археологами знайдено достатньо багато ударних та шумових інструментів, можна зробити висновок, про переважання ритму над мелодикою. У даному контексті К. Брюхер зазначав: «Доведеною істиною можна вважати, що первісні народи в музиці цінують тільки ритм і мало чутливі до гармонії, висоти тону... З складових частин мелодії розвинутим є ритм, а гармонія лише формується» [16].

Враховуючи те, що стоянки були розраховані на 50-60 чоловік – виконавцями були не великі групи людей, до 10 осіб, про це свідчить кількість музичних інструментів знайдених на місці розкопок.

Цікавими є й спостереження щодо зображення жінки в епоху палеоліту, вони допомогли дослідити риси музичного мистецтва того часу, зокрема, у дослідженнях [17; 18]. У скульптурі викарбовувалися реалістичні риси жінки, яка

майже завжди зображалася, на відміну від чоловіка, статично. Проте, дослідження Замятніна С. [17] та Тарасова Л. [19] формують гіпотезу, що зображені люди входять до русі, а саме – танцюють. На це вказують розімкнені щиколотки ніг, припідняті плечі, а, також, наявність шумових браслетів на руках, функцією яких було додавання ритму у танці. У [18] зазначається, що такий танець характерний для різних етносів.

За матеріалами досліджень Крашеннікова С. [20], Стеллера Г. [21], Корольової Е. [22], вищеописаний тип танцю відрізнявся плавністю рухів, розміреністю ритму та пластичністю. Виконували його під повільну та спокійну музику. Отже, результати досліджень вказують на необхідність корекції уявлень щодо музики епохи палеоліту, яку було прийнято вважати різкою, схожою на вигуки.

Висновки і пропозиції. Дослідження мистецтва доби палеоліту є, певною мірою, мультидисциплінарними. Вони знаходяться у центрі уваги мистецтвознавців, археологів, антропологів. Еволюція людини є важливим фактором розвитку музичного мистецтва. Узагальнюючи проведені дослідження доцільно сформулювати висновок, що у добу палеоліту музика не виконувала функції задоволення естетичних потреб, а використовувалася, переважно, при ритуальних церемоніях. Знахідки таких артефактів, як музичні інструменти залишають питання щодо техніки їх використання, а також про виконавські аспекти. Нами не знайдено підтвердження щодо виникнення у епоху палеоліту календарної обрядовості та зв'язку ритуалів з порами року.

Перспективними можуть бути дослідження археологічних пам'яток фольклору.

Список літератури:

1. Fitch W.T. The biology and evolution of music: A comparative perspective. *Cognition*. 2006. 100(1). P. 173–215. doi: 10.1016/j.cognition.2005.11.009
2. d'Errico F., Henshilwood C., Lawson G. et al. Archaeological Evidence for the Emergence of Language, Symbolism, and Music—An Alternative Multidisciplinary Perspective. *Journal of World Prehistory*. 2003. 17. P. 1–70. doi: 10.1023/A:102398020104
3. Fritz C., Tosello G., Conkey M.W. Reflections on the Identities and Roles of the Artists in European Paleolithic Societies. *J Archaeol Method Theory*. 2016. 23. P. 1307–1332. doi: 10.1007/s10816-015-9265-8
4. Nowicki S., Searcy W. A. The evolution of vocal learning. *Current Opinion in Neurobiology*. 2014. 28. P. 48–53. doi: 10.1016/j.conb.2014.06.007
5. Скопцова О. Становлення та особливості розвитку народного хорового виконавства в Україні (кінець XIX – XX століття). Київ : Ліра-К, 2017. 180 с.
6. Іваницький А. Українська музична фольклористика (методологія і методика). Київ : Заповіт, 1997. 392 с.
7. Ruzhianova N. Evolution of musical folklore in the territory of Ukraine in the IV millennium BC-mid. I millennium AD. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2018. Т. 1. № 2. С. 249–253.
8. MacLarnon A.M., Hewitt G.P. The evolution of human speech: The role of enhanced breathing control. *American Journal of Physical Anthropology*. 1999. 109(3). P. 341–363. doi: 10.1002/(sici)1096-8644(199907)109:3<341::aid-ajpa5>3.0.co;2-2
9. Dunbar R. Coevolution of neocortical size, group size and language in humans. *Behavioral and Brain Sciences*. 1993. 16. P. 681–735.
10. Lieberman P., McCarthy R. Tracking the evolution of language and speech: Comparing vocal tracts to identify speech capabilities. *Expedition*, 2007. 49(2). P. 15–20.
11. Лекції з історії світової та вітчизняної культури / За ред. проф. А. Яртися та проф. В. Мельника. Львів : Світ, 2005. 338 с.
12. Turk M., Turk I., Otte M. The Neanderthal Musical Instrument from Divje Babe I Cave (Slovenia): A Critical Review of the Discussion. *Applied Sciences*. 2020. 10(4). P. 1226.
13. Бибииков С. Древнейший музыкальный комплекс из костей мамонта: Очерк материальной и духовной культуры палеолитического человека. Киев : Наука думка, 1981. 108 с.
14. Соболяк А.М. Костяные ударные инструменты периода позднего палеолита на современной территории Украины. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. Мистецтвознавство. Архітектура*. 2010. № 1. С. 234–237.
15. Олійник О. До питання реконструкції музичного інструментарію доби палеоліту – бронзи з території України. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. 2014. Вип. 20(1). С. 5–11.
16. Брюхер К. Работа и ритм. Москва : Новая Москва, 1923. 162 с.
17. Замятнин С. Раскопки у с. Гагарина (верховья Дона, ЦДЮ). *Известия Государственной академии истории материальной культуры*. 1935. № 118. С. 72–77.

18. Попов А. Тавгийцы. *Материалы по этнографии авамских и вадеевских тавгийцев*. 1936. № 1. С. 67.
19. Тарасов Л. Новая палеолитическая статуэтка из Гагарино. *Советская археология*. 1963. № 4. С. 179–183.
20. Крашенинников С. Описание земли Камчатки. С приложением рапортов, донесений и других неопубликованных материалов. Москва : Издательство Главсевморпути, 1949. 840 с.
21. Стеллер Г.В. Описание земли Камчатки. Петропавловск-Камчатский : Холдинговая компания "Новая книга", 2011. 576 с.
22. Королева Э. Ранние формы танца. Кишинев : Штиинца, 1977. 215 с.

References:

1. Fitch W.T. (2006). The biology and evolution of music: A comparative perspective. *Cognition*, vol. 100(1), pp. 173–215. doi: 10.1016/j.cognition.2005.11.009
2. d'Errico F., Henshilwood C., Lawson G. et al. (2003). Archaeological Evidence for the Emergence of Language, Symbolism, and Music—An Alternative Multidisciplinary Perspective. *Journal of World Prehistory*, vol. 17, pp. 1–70. doi: <https://doi.org/10.1023/A:102398020104>
3. Fritz C., Tosello G. & Conkey M.W. (2016). Reflections on the Identities and Roles of the Artists in European Paleolithic Societies. *J Archaeol Method Theory*, vol. 23, pp. 1307–1332. doi: 10.1007/s10816-015-9265-8
4. Nowicki S. & Searcy W.A. (2014). The evolution of vocal learning. *Current Opinion in Neurobiology*, vol. 28, pp. 48–53. doi: 10.1016/j.conb.2014.06.007
5. Skopcova O. (2017). Stanovlennja ta osoblyvosti rozvytku narodnoho khorovogho vykonavstva v Ukrajinі (kinej XIX – XX stolittja) [Formation and features of development of folk choral performance in Ukraine (end of the XIX – XX centuries)]. Kyiv: Lira-K. (in Ukrainian)
6. Ivanyckyj A. (1997). Ukrajinjsjka muzychna folklorystyka (metodologija i metodyka) [Ukrainian musical folkloristics (methodology and methods)]. Kyiv: Zapovit. (in Ukrainian)
7. Pyzhianova N. (2018). Evolution of musical folklore in the territory of Ukraine in the IV millennium BC-mid. I millennium AD. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald*, vol. 1, no. 2, pp. 249–253.
8. MacLarnon A.M., Hewitt G.P. (1999). The evolution of human speech: The role of enhanced breathing control. *American Journal of Physical Anthropology*, vol. 109(3), pp. 341–363. doi: 10.1002/(sici)1096-8644(199907)109:3<341::aid-ajpa5>3.0.co;2-2
9. Dunbar R. (1993). Coevolution of neocortical size, group size and language in humans. *Behavioral and Brain Sciences*, vol. 16, pp. 681–735.
10. Lieberman P., McCarthy R. (2007). Tracking the evolution of language and speech: Comparing vocal tracts to identify speech capabilities. *Expedition*, vol. 49(2), pp. 15–20.
11. Jartys A., Meljnyk V. (Eds) (2005). *Lekciji z istoriji svitovoji ta vitchyznjanoji kuljтуры* [Lectures on the history of world and domestic culture]. Lviv: Svit. (in Ukrainian)
12. Turk M., Turk I., Otte M. (2020). The Neanderthal Musical Instrument from Divje Babe I Cave (Slovenia): A Critical Review of the Discussion. *Applied Sciences*, vol. 10(4), p. 1226.
13. Bibikov S. (1981). Drevnejšij muzykal'nyj kompleks iz kostej mamonta: Oчерk material'noj i duhovnoj kul'tury paleoliticheskogo čeloveka [The oldest musical complex made of mammoth bones: An outline of the material and spiritual culture of the Paleolithic man]. Kyiv: Naukova dumka. (in Russian)
14. Sobolyak A.M. (2010). Kostjanye udarnye instrumenty perioda pozdnego paleolita na sovremennoj territorii Ukrainy [The bone percussion instruments of the period late paleolith on modern territory of the Ukraine]. *Bulletin of the Kharkiv State Academy of Design and Arts. Arts. Architecture*, vol. 1, pp. 234–237. (in Russian)
15. Olijnyk O. (2014). Do pytannja rekonstrukciji muzychnogho instrumentariju doby paleolitu – bronzy z terytoriji Ukrajinny [On the question of paleolithic – bronze musical instrument reconstruction within the territory of Ukraine]. *Ukrainian culture: past, present, ways of development*, vol. 20(1), pp. 5–11. (in Ukrainian)
16. Bryukher K. (1923). *Rabota i ritm* [Work and rhythm]. Moskva: Novaja Moskva. (in Russian)
17. Zamyatnin S. (1935). Raskopki u s. Gagarina (verhov'ja Dona) [Excavations near the village Gagarino (upper Don)]. *Bulletin of the State Academy of the History of Material Culture*, vol. 118, pp. 72–77. (in Russian)
18. Попов А. (1936). Тавгийцы [Tavgians]. *Materials on the ethnography of the Avam and Vadeev Tavgians*, vol. 1, p. 67. (in Russian)
19. Тарасов Л. (1963). Новая палеолитическая статуэтка из Гагарино [New Paleolithic statuette from Gagarino]. *Soviet archeology*, vol. 4, pp. 169–183. (in Russian)
20. Крашенинников С. (1949). Описание земли Камчатки. С приложением рапортов, донесений и других неопубликованных материалов [Description of the land of Kamchatka. Attached with reports, dispatches and other unpublished materials]. Moskva: Izdatel'stvo Glavsevmorputi. (in Russian)
21. Steller G.V. (2011). Описание земли Камчатки [Description of the land of Kamchatka]. Petropavlovsk-Kamchatskij: Holdingovaja kompanija "Novaja kniga". (in Russian)
22. Королева Э. (1977). Ранние формы танца [Early forms of dance]. Kishinev: Shtiinca. (in Russian)